

SPINOZA VE ZAMAN

SAMUEL ALEXANDER

ÇEVİREN / BERK YAYLIM

FOL

SPINOZA VE ZAMAN

SAMUEL ALEXANDER

ÇEVİREN
BERK YAYLIM

J. M. BOCHENSKI'NİN GİRİŞİ İLE

FOL® 31

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 13858

FELSEFE 31
SPINOZA DİZİSİ 02

SPINOZA VE ZAMAN
SAMUEL ALEXANDER

ÇEVİREN: BERK YAYLIM
EDİSYON: GEORGE ALLEN & UNWIN, 1921 LONDON

DERLEYEN VE YAYINA HAZIRLAYAN: EBUBEKİR DEMİR
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
SON OKUMA: OSMAN BARAN KAPLAN
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-605-80688-3-4

BASKI: AYRINTI BASIMEVİ ANKARA - SERTİFİKA NO: 13987

I. BASKI: HAZİRAN 2019

İLETİŞİM ADRESLERİ
CINNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

SAMUEL ALEXANDER

Avustralya Sidney’de doğdu (1859). Ortaöğrenimini Melbourne, Wesley College’de gördü (1871). Burslu olarak girdiği Oxford Üniversitesi’nde matematik ve felsefe eğitimi aldı. Almanya Freiburg’da psikoloji laboratuvarında çalıştı. Owens College Felsefe kürsüsü başkanlığı (1893); daha sonra Manchester’da aynı görevi emekliliğine dek sürdürdü. (1924). 1938 yılında öldü.

Başlıca eserleri: *Moral Order and Progress* (1889), *Space, Time and Deity* (1920), *Spinoza and Time* (1921), *Beauty and Other Forms of Value* (1933).

BERK YAYLIM

Ankara’da doğdu. Lisans eğitimine ODTÜ Felsefe Bölümü’nde başladı ve 2010 yılında felsefe bölümünden, 2011 yılında da çift anadal programı olan sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2015 yılında *Revisiting Immanence and Conatus in Spinoza* isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılından itibaren ODTÜ Felsefe Bölümü’nde araştırma görevliliğine devam etmekte ve doktorasını sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Spinoza ve Zaman* (2019).

İÇİNDEKİLER

SAMUEL ALEXANDER ÜZERİNE J. M. BOCHENSKI	11
ÖNSÖZ OLARAK SONSÖZ VISCOUNT HALDANE	13
1	
OLAYLAR DÜNYASI: İÇSEL OLARAK ZAMAN	15
2	
SPINOZA'NIN ZAMAN KAVRAYIŞI	19
3	
HAREKET VE DURAĞANLIĞIN SONSUZ KİPİ	22
4	
UZAMSALLIKTAN BELİRLİ BİR KİPE GEÇİŞ	26
5	
TANRI'NIN BİR SIFATI OLARAK ZAMAN: BU HİPOTEZİN SONUÇLARI	29
5.1. <i>Uzay-Zaman Olarak Nihai Gerçeklik</i>	29
5.2. <i>Kipler ve Aynı Şeyin Nihai Gerçekliği</i>	31
5.3. <i>Gerçekliğin Dereceleri-Seviyelerin Hiyerarşisi</i>	33
5.4. <i>Bir Sıfat olarak Değil, Ampirik Karakter Olarak Düşünce</i>	35
6	
SPINOZA'NIN SONSUZ SIFATLARI	38
7	
SPINOZA'DA DİN VE TANRI'YA YÖNELİK ANLIKSAL SEVGİ	43
8	
TANRI VE DİN KAVRAMLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER - SPINOZA'NIN CONATUS VE NISUS	50
9	
SONUÇ	56

EKLER	57
SPINOZA'DAN DERSLER	

I	
DOĞALCILIK VE TANRI'NİN KİPLERİ	59
2	
YAŞAYAN SPINOZA: TANRI, UZAM VE VIRTUS	77
DİZİN	94

SAMUEL ALEXANDER ÜZERİNE¹

Manchester’da dersler vermiş olan Avusturalya kökenli düşünür *Samuel Alexander* (1859-1938), *Space, Time and Deity* (*Uzay, Zaman ve Tanrısallık*, 1920) başlıklı temel çalışmasında doğalcı ve evrimci özellikte büyük bir tümtarıcılık sistemi ortaya koymuştur. Alexander’a göre felsefe, yani metafizik, varlık olarak varlığın ve onun temel özneliklerinin bilimidir. Dünyanın temel ögesi (*stuff*) *saf olayların* (*pure events*) ya da uzay-zaman noktalarının toplamı olan uzay-zaman tarafından kurulur. Uzay-zaman, kendisine temel olarak ait olan olay *kategorilerce*, dolayısıyla da her varlıkta bulunan özneliklerce belirlenir. Alexander, Platon ve Kant’a dayanarak oldukça ilginç bir kategoriler sistemi kurmuştur. Bu kategoriler sistemi dışında, yaratıcı atılım (*nisus*) sayesinde, birbiri ardından varlığın yeni dereceleri olarak ortaya çıkan *nitelikler* vardır. Bir nitelik derecesinden sonraki nitelik derecesi hiçbir biçimde öngörülemez ve bu, söz konusu görüş açısından anlaşılmasız olarak kalır. *Beliriveren evrim* (*emergent evolution*) sözcükleriyle ifade edilen bu evrim anlayışı Alexander’dan bağımsız olarak İngiliz filozofu ve teoloğu *Convy Llyod Morgan*’da da (1852-1936) bulunmaktadır ve İngiliz felsefesinin en uzun zaman tartışılan konularından biri olmuştur. Bu kavrayış biçimi, Spencer’in kavrayışına açık bir biçimde karşıt, Bergson’unkine ise yakındır. Alexander’a göre, bizim evrim

¹ Bu bölüm okuyucuya Samuel Alexander ve felsefesi hakkında ön bilgi sunmak amacıyla tarafımızca esere eklenmiştir. Samuel Alexander hakkında detaylı bilgi için bakınız: J. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, FOL, 2019. (Yay. Haz.)

olgusunu derin doğal bir dinsel saygıyla (*natural piety*) kabullenmemiz gerekir. Şimdiye değin varlığın dört derecesi ortaya çıkmıştır: a) Saf hareket, b) Madde, c) Yaşam, d) Bilinç (*Mind*). Her derece bir önceki dereceye göre hemen her zaman bir tanrısallık (*divinity*) olarak gözükmektedir. Alexander, beşinci dereceye ait olan varlıkları ‘melekler’ ya da ‘tanrılar’ diye adlandırmaktadır. Tanrı, tanrısallaşma özlemi içindeki tüm dünyadır.

Alexander’da bilgi kuramı metafiziğinin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. O, derinlikli bir incelikle köktenci bir gerçekçiliği savunmaktadır. Alexander’a göre, yalnızca duyu verileri değil, aynı zamanda şeyler de kendindedir. Bilgi iki var olan şey arasında her yerde karşılaşılan türden bir arada-bulunuş ilişkisidir. Yalnızca bilen öge, bu bir arada-bulunuş ilişkisinin bilincindedir. Yalnızca bilgi değil, aynı zamanda bellek de bekleyiş de tasarım da aşkın nesnelere sahiptir; sözgelimi belleğin nesnelere kendinde var olur, bunlar, geçmişin (*pastness*) gerçek niteliğiyle karakterize olan nesnelere. Alexander’ın bu alandaki bir başka ilginç öğretisi de onun, nesnenin temaşası (*contemplation*) ile öznenin kendi koşullarından ve edimlerinden yararlanması arasında yaptığı ayırmadır.

Birincil ve ikincil nitelikler (sözgelimi renkler) mutlak biçimde nesnelken, değerler, *üçüncül* niteliklerdir. Alexander’a göre değerlerin hiçbir nesnel temeli yoktur. Değerler yalnızca kendilerini değerlendiren bir özne bulunduğu sürece ve söz konusu özneye nesne arasında bir ilişki olarak var olur. Üç tür değer vardır: doğrunun değerleri, güzelin değerleri ve iyinin değerleri. Dinsel değerler özgül bir grup oluşturmaz, çünkü din, tanrısallığa doğru kozmik yürüyüşteki özlem duygusuna dayanır.

J. M. BOCHENSKI

ÖNSÖZ OLARAK SONSÖZ

Bu toplantıya davet edilerek henüz dinlediğimiz dikkate değer konuşmaya başkanlık ediyorum. Böylesi bir buluşmada böylesi güzel bir dinleyici kitlesine başkanlık yapmaktan onur duyuyorum. Profesör Alexander sadece sizlerden birisi değil, ayrıca bu ülkenin bütün insanları arasında en yüksek düşünsel nişana sahip insanlardan biridir. Görevlerini yerine getirdiği kibar ruh hâli, bize anlattığı büyük düşünürün kişiliğini hatırlatan ruh hâli ve huyundan daha az ayırt edilir değildir.

Profesör Alexander bu öğleden sonraki konuşmasında, Spinoza'nın *Etik* eserini kendine has bir yorumla ortaya koymuştur. Kendisinin henüz basılmış olan, kayda değer *Gifford Dersleri* eserinde de bu düşünce sırasını takip etmiştir. Spinozacılık, topluluğumuzun bir başka üyesi Einstein'ın yüzleştiğimiz matematiksel fizik ve evren kavrayışımıza yaptığı katkıyla, görelilik kuramının yeni atmosferinde taze bir önem kazanmıştır. Uzay-zaman sürekliliği öğretisi, bilim ve felsefe için de yeni bir bakış imkânı sunmuş; Profesör Alexander da bunu görmüştür. Bunu söylemezsem kendimi içten saymam; bu kavrayışın arkasında daha geniş, zihinsel bir kavrayışın –görelilik prensibinin bizi bu konuda serbest bıraktığına inanıyorum– tüm gerçekliğe temel olduğu gözüküyor. Ama bu, öğleden sonraki konferansımızın bizim gerçek dediğimiz şeyin anlamını anlamamıza yaptığı çok önemli katkıyı daha az takdir etmeme sebep değildir.

Varoluşun karakterine giriş bakımından, Zaman'ın anlamıyla Spinoza'dan daha bütünlüklü olarak ilgilenmiştir. Zaman'ın ve Uzay'ın henüz farklılaşmadığı süreklilik, onun

için varoluşun temel olgusudur. Bu görüş üzerinde çokça tartışmalar olacak. Bunlardan bazıları şimdiden gözle görülür durumdadır. Ancak önemli nokta, onları ayrı ayrı ele almaktadır ve Profesör Alexander tam da bunu yapıyor: Derin bir ilgiyle dinlediğimiz konuşmada bununla ilgili bir fikir edindik. Bu maksada hiçbir konu tarihsel bir zıplama tahtası olarak Spinoza'nın öğretilerinden daha iyi hizmet etmiyor ve konferansçımız bunu dokunuşundan beklediğimiz tazeliğe bizim önümüze koyuyor.

Zaman, Spinoza'nın elinde hak ettiği değeri görmemiştir. O, Uzay'dan ayrı tutulamaz. Uzay'dan ayrı olarak süreyi ölçemeyiz. Saatlerinize bakınca neden olduğunu anlayacaksınız. Zamanın akışı ve ölçülmesi, sadece ibrelerin hareketiyle giden mekânsal bölünmeler tarafından hesaplanır, önemli hâle gelir ve ilerleme tespit edilir. Uzay ve Zaman burada birleşir ve nesnelerin ilişkilerindeki hareket ya da değişimin daha katı aktüalitesinin fazları hâline gelir.

Ancak buraya sizi alıkoymak için gelmedim. Şimdi hepimiz topluluğunuzun gelişen fikirleri için seyircilerin borçluluğunun canlı bir örneği olarak dinlediğimiz konuşmanın göz alıcı metni üzerine düşünmek için ayrılmalıyız.

VISCOUNT HALDANE

I OLAYLAR DÜNYASI: İÇSEL OLARAK ZAMAN²

Eğer bana son yirmi beş yıldaki düşüncenin en karakteristik özelliği sorulursa, bunun Zaman'ın keşfi olduğunu söylemiyim. Bugüne kadar zamanla haşır neşir olmak için beklediğimizi kastetmiyorum; demek istediğim düşünümüzde Zaman'ı ciddiye almaya henüz başladık ve bir şekilde zamanın, şeylerin özsel bir içeriği olduğunu fark ettik. Gerçekten de Bay Bergson³ zamanın nihai gerçeklik olduğunu ilan etti. Matematikçiler ve fizikçiler, şeylerden (nesnelere), üç yerine zamanın da içerildiği dört eksenle bahsetmeye başladılar. Zamana ve yoldaşı uzaya tam olarak atfedilebilecek gerçeklik miktarını, tam anlamıyla gerçeklikler ya da sadece zihnimizin kurguları olup olmadıklarını ve birbirlerine olan ilişkilerinin ne olduğunu kararlaştırmadan önce fizikçiler ve felsefeciler arasında fazlaca düşünce iş birliği olacaktır. Ancak görelilik kuramını anlamak için, Bay Einstein'ın da son hâlinde varsaydığı üzere, bir önerme gereklidir. Bu önerme dünyanın olaylar dünyası olduğudur. Dünyayı, şeylerin yığını olarak uzayda yayılmış ve bir türlü ilginç bir eklenti olarak zamanda da, şeylerin meydana geldiği ve bir tarihi olduğu fikrine alışkın olduğumuzu düşünüyorum. Zaman'ın keşfi demek, bizim bu masum zihin alışkanlığından kurtulmamız ve dünyanın içsel olarak bütünüyle tarihsel olduğuna göre davranmamız ve içinde sadece açıkça olay olan değil, aynı

² Burada geçen İngilizce *intrinsic* kelimesi daha çok içkin anlamını katan *immanent* kavramı ile karıştırılmaması için içsel olarak çevrilmiştir. (Çev.)

³ Henri Bergson, 1859-1941 yılları arasında yaşamış ve zaman kavrayışına önemli katkılar yapmış Fransız felsefecidir. (Çev.)

zamanda taşlar, tepeler ve masalar gibi sakince duran en kalıcı şeylerin bile Bay Whitehead'in söylediği biçimiyle 'olay parçaları' hâline geldiği anlamına gelir. Bu matematikçilerin dört boyutlu bir dünyada yaşadığımız önermesinin basit anlamıdır. Bu bir başka ve saf matematiksel olarak Zaman'ın uzamsal şeylerin başına gelen bir şey değil, zamansal olmayan hiçbir uzamsal şey olmadığı, olaylar dışında bir gerçekliğin olmadığı ve Uzay'ın Zaman dışında bir gerçeklik içermediği ve ikisinin de kendi içerisinde bir gerçeklik içermediği, sadece olaylar sisteminde ya da uzay-zaman nihai gerçekliğinde yer aldığı anlamına gelir.

Bu oldukça basit bir önermedir ve yeterince devrimsel görünmesine rağmen sanıldığı kadar da devrimsel değildir. Özellikle, birçok insanın yaptığı gibi, Bay Einstein'ın ve önceleyenlerinin yeni bir tür şey ya da töz keşfettiğini düşünmemeliyiz. Ünlü bir gazetede yer alan bir resimde bir küpün dört boyutta nasıl olduğu verilmişti: Bir tür hâle ya da pus ile çevrilmiş gibiydi. Bu, dört boyutun hepsinin uzamsal ve dördüncünün de zaman olarak varsayılmasından ileri geliyordu. Emin olun ki dört boyutlu dünyada şeyler, tam olarak alışkın olduğumuz gibidir; tek fark, dört boyutlu olduğunu, olayların parçaları olduğunu öğrenmemizdir. Tüm hayatımızı zaten dört boyutta yaşıyorduk ama bunun henüz farkına vardık; tıpkı Mösyö Jourdain'ın⁴ hayatı boyunca düz yazı gibi konuştuğunu keşfetmesi gibi. Dickens hakkında olan kitabında Bay Chesterton⁵, Mösyö Jourdain'ın bu keşfinden aldığı hazzın, onun romantik bir ruha ait ferahlığa sahip oluşunu gösterdiğini gözlemler. Ve ben kendimiz de dâhil etrafımızı saran sıradan şeylerin, şu ana kadar hep matematiksel anlamda dört boyutlu olduklarından daha romantik bir şey bilmiyorum. Metafizik karşı-

⁴ Mösyö Jourdain ünlü Fransız oyun yazarı Moliere'in *Kibarlık Budalası* eserindeki kurgusal karakterlerden biridir. (Çev.)

⁵ Bahsi geçen kişi 1874-1936 yılları arasında yaşamış İngiliz yazar ve eleştirmen Gilbert Keith Chesterton'dır. (Çev.)